

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי

מדרש מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי [מכילתא דרשב"י] הוא מדרש תנאים לספר שמות. המכילתא דרשב"י נקראת גם 'מדרש הלכה' מכיוון שהיא כוללת פרשנות לחלקים ההלכתיים של ספר שמות. אולם, מכיוון שזהו מדרש פרשני, כלומר, מדרש המבאר את פסוקי החומש לפי סדרם, הוא מפרש גם את החלקים הסיפוריים של ספר שמות ולכן הוא כולל גם דברי אגדה רבים. המכילתא דרשב"י נערכה בארץ ישראל במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים, אך היא נחשבת למאוחרת יחסית לשאר מדרשי התנאים. המכילתא דרשב"י שייכת לקבוצת המדרשים המיוחסים לבית מדרשו של רבי עקיבא.¹ שמות החכמים המופיעים בה הם מבית מדרשו של רבי עקיבא, אולם מוזכרים בה גם חכמים מבית מדרשו של רבי ישמעאל. המכילתא דרשב"י משתמשת בדרכי הדרשה המיוחסות לרבי עקיבא, אך יש בה גם דרשות שהם פשוטו של כתוב, כשיטת רבי ישמעאל.²

שם המדרש וייחוסו

מכילתא היא המילה הארמית 'מידה' במשמעות של שיטה, חוק.³ המדרש היה הידוע בימי הביניים גם בשמות: 'ספרי דבי רבי', 'מכילתא דרבי עקיבא' ו'מכילתא דסניא' (מכילתא של הסנה).

גינצבורג סבר כי המכילתא קרויה על שמו של רשב"י מכיוון שיצאה מבית מדרשו. הסתמות שבה (ההלכות שמובאות בה ללא שם אומרן), טוען גינצבורג, הן כדעת רבי שמעון, על פי השוואה למקורות נוספים. לוי טען כי הסתמות שמופיעות במכילתא דרשב"י תואמת בהרבה מקרים את תני דבי חזקיה (אמורא מהדור הראשון) בתלמודים ובמדרשים, ולכן יש לראות בחזקיה את העורך של המכילתא. אולם, **אפשטיין** הראה כי מקומות רבים שבהם ציטוטים מפי תני ר' שמעון ותני רב חזקיה לא מופיעים במכילתא דרשב"י ואף חולקים על הדעה במכילתא דרשב"י. מכאן הסיק אפשטיין כי המכילתא אינה מבית מדרשו של ר' שמעון, אבל היא השתמשה בדבריו כמו גם בדברי חכמים אחרים ולפעמים גם הביאה סתמות מפיו. המכילתא אינה גם תני דבי חזקיה, לדעת אפשטיין אלא ספרי דבי רב, שרב חזקיה השתמש בו ובמקורות אחרים.

השם 'מכילתא דרשב"י', כמו גם השם 'מכילתא דסניא' נובעים אם כן ממשפטי הפתיחה של המדרש- פרשנות על שמות פרק ג' העוסק בהתגלות ה' למשה בסנה. רבי שמעון בר יוחאי הוא החכם הראשון שמוזכר במדרש ולכן המדרש כולו נקרא על שמו.⁴

גילוייו של המדרש מחדש

המכילתא דרשב"י היתה ידועה לגאונים ולחכמי ימי הביניים והם הרבו לצטט ממנה, אולם היא לא הודפסה עם שאר המדרשים בתחילת המאה ה-16 ומאז המדרש נחשב לאבוד. **מאיר איש שלום**

¹ הקריטריונים לחלוקה, רשימת המדרשים על פי בתי המדרש וגישות במחקר החולקות על כך ראה בהרחבה במבוא למדרשי התנאים.

² על דרכי הדרשה של רבי עקיבא ורבי ישמעאל ראה במבוא למדרשי התנאים.

³ היא מקבילה למילה היוונית kanon שמשמעה הראשוני הוא אמת המידה ובהשאלה שימשה במשמעות של שיטה, כלל, חוק.

⁴ התופעה ששם המדרש נקבע לפי החכם הראשון שמוזכר בו קיימת גם במדרש בראשית רבה ומדרש פסיקתא דרב כהנא. ראה במבואות למדרשים אלו.

היה הראשון שהחל ללקט ציטוטים מהמכילתא דרשב"י שמופיעים בספרות הראשונים. **ישראל לוי** גילה כי ציטוטים אלו מופיעים גם בתוך **מדרש הגדול** לספר שמות,⁵ והחל לשחזר את המכילתא דרשב"י מתוכו. אולם, מכיוון שבעל מדרש הגדול לא ציין את המקורות מהם הוא לקח את המדרשים ואף עיבד, קיצר ותיקן את מקורותיו, השחזור של המכילתא דרשב"י היה מסופק. **ד"צ הופמן** הוציא מהדורה ראשונה של המדרש ב-1905 שמבוססת על ציטוטים מתוך כתב יד של מדרש הגדול ועל עוד שלושה קטעי גניזה⁶ הכוללים קטעים מהמכילתא דרשב"י עצמה. לאחר פרסום המהדורה הראשונה התגלו עוד קטעי גניזה של המכילתא דרשב"י הכוללים יותר ממחצית הספר,⁷ והתגלו עוד ציטוטים מן המכילתא בספרות הראשונים. הגילויים החדשים הובילו את **י"נ אפשטיין** להוציא מהדורה נוספת של המדרש המבוססת על 95 דפים וקטעי דפים מהמכילתא שרובם התגלו בגניזה, ועל שחזור הקטעים החסרים של המכילתא מתוך חמישה כתבי יד של מדרש הגדול. אפשטיין הכין רק כמה עמודים ראשונים של הספר ולאחר פטירתו העבודה הושלמה על ידי תלמידו **ע"צ מלמד** ויצאה לאור ב-1955. לאחר פרסום המהדורה נמצאו עוד מספר קטעי גניזה,⁸ אך חלקים גדולים מהמכילתא עדיין אבודים והיא טרם התגלתה בשלמותה.

מבנה המדרש ותכניו

מבנה המדרש מקוטע ולכן קשה לקבוע מה היה אופיו ואורכו המקורי. כמו כן לא ברור מה היתה חלוקתו הפנימית של המדרש. בכתב היד העיקרי של המכילתא יש סימונים של סיומי פסוקים ופיסקאות. יתכן והמכילתא דרשב"י היתה בנויה במתכונת של המכילתא דרבי ישמעאל המחולקת למסכתות, פרשות והלכות. מהשם 'מכילתא דסניא' ניתן לשער כי המכילתא אכן פתחה בדרשה על מעמד הסנה בשמות ג. כמו כן שתי הדרשות האגדיות שמופיעות בראש המכילתא תואמות לראשי סדרים על פי הקריאה הארץ ישראלית הקדומה,⁹ ויתכן שבמדרש המקורי ראשי הסדרים נשאו משמעות למבנה המכילתא.

הדרשות במכילתא דרשב"י כוללות דרשות (הלכה ואגדה) לפסוקים הבאים:

- התגלות ה' למשה במעמד הסנה (שמות ג, ב- ח)
- 'וידבר א' אל משה' (שמות ו, ב)
- מ'החדש הזה לכם' (שמות יב, א)¹⁰ ועד סוף פרשת משפטים (שמות כד, י)
- המצוות בפרשת כי תשא (שמות ל, כ – כב; לא, יב, טו; לד, יב – טו)
- מצוות שבת (שמות לב, ב)

האגדה במכילתא דרשב"י¹¹

במכילתא דרשב"י ישנן יחידות אגדה רחבות (כמו יחידת האגדה הפותחת את המכילתא על מעמד הסנה או היחידה העוסקת במלחמת עמלק), בצד יחידות אגדה קטנות המשולבות בתוך הפרשיות

⁵ מדרש הגדול הוא אוסף מדרשים תימני שקובץ על ידי ר' דוד בן עמרם העדני שפעל במאה ה-13 בתימן.

⁶ הגניזה הקהירית, שהתגלתה באמצע המאה ה-19 בקהיר.

⁷ הקטעים החדשים נמצאו בספריות שונות ברחבי העולם, אולם חלקם הגדול היו שייכים לאותו כתב היד. לעיתים חצי אחד של הדף נמצא בספריה אחת וחציו השני בספריה אחרת!

⁸ בסך הכל התגלו עוד 24 דפים או חלקי דפים חדשים מהמכילתא דרשב"י ועוד 10 קטעים המשלימים דפים שהתגלו בעבר.

⁹ סדר הקריאה בתורה במנהג הארץ ישראלית הקדום ארך כשלוש וחצי שנים. המנהג הבבלי הנהוג עד היום הוא לסיים את הקריאה בתורה בשנה אחת.

¹⁰ המכילתא דרבי ישמעאל פותחת בפסוק זה.

¹¹ על האגדה במדרשי התנאים ראה במבוא למדרשי התנאים.

ההלכתיות. שילוב האגדה בתוך פרשיות ההלכה הן הדרך הנפוצה והטבעית בכל מדרשי התנאים. לדוגמה: המכילתא דרשב"י דורשת את פרק יב פס' יג העוסק במצוות נתינת הדם על המשקוף בליל פסח מצרים 'והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם ופסחתי עליכם ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי בארץ מצרים'. המכילתא דנה ביחס לתחילת הפסוק בשאלה על איזה בתים צריך לשים את הדם של קרבן הפסח, על הבתים שבהם אוכלים את הקרבן או על הבתים ששמשו ללינה. לאחר הדיון בשאלה זו המכילתא שואלת:

'וראיתי את הדם ופסחתי'. מה אני צריך 'וראיתי' והלא הכל גלוי לפניו? אלא שלא יתן אלא על מקום הנראה לכל עובר.

'ופסחתי עליכם' לולי דבר כתוב לא היה איפשר לאומרו ופסחתי כאב המביא לבן דברי ר' אליעזר, וחכמים אומרים כמלך שדוחק פסיעותיו ברגליו.

'ולא יהיה בכם נגף' מלמד שבמצרים היתה מגיפה.

'למשחית' מלמד שבמצרים היתה השחחה.

'בהכותי' מלמד שבמצרים היתה מכה.

מלמד שלקו המצריים באותו לילה בשלשה מיני פורעניות במגפה ובהשחחה ובמכה'.

שימת הדם על הבתים לפי ההבנה הפשוטה של הפסוק היא כדי שה' ידע אם בבית מצויים אנשים מבני ישראל או אנשים מצריים. השאלה של המכילתא מבטלת הבנה זו 'והלא הכל גלוי לפניו? ה' יודע מי מצוי בתוך הבית גם אם אין על הבית סימן חיצוני. והתשובה של המכילתא כוללת הלכה-היה על בני ישראל לשים את הדם במקום שבו כל אדם היה יכול לראות אותו. מיד לאחר מכן עוברת המכילתא לענייני אגדה.

חוקרים שעסקו במכילתא דרשב"י ובמכילתא דרבי ישמעאל,¹² הצביעו על כך, כי מדרשי האגדה בשני החיבורים דומים מאוד זה לזה ונראה שהם נלקחו ממקור אחד. כהנא השווה באופן שיטתי את מדרש האגדה על פרשת עמלק המופיע הן במכילתא דרשב"י והן במכילתא דרבי ישמעאל והגיע למספר מסקנות הנוגעות ליחס בין המכילתות ולקווים יחודיים במדרש האגדה של כל מכילתא.¹³ כהנא מסכים כי מדרשי האגדה המופיעים בשני החיבורים נובעים מאותו מקור ומצביע על כך כי המכילתא דרבי ישמעאל שומרת בדרך כלל על נוסח מקורי יותר מאשר המכילתא דרשב"י. הוא טוען כי ניתן לזהות במכילתא דרשב"י דרשות חסרות מובן, ייחוס מאמרים לתנאים באופן שמעורר קשיים, אי אחידות רעיונית לאורך הדרשות, העדר משפטי מפתח הכרחיים להבנת הדרשות, אי אחידות סגנונית, אי אחידות בשיטת פרשנות של תנאים, ועוד. כהנא סבור כי המסורת במכילתא דרשב"י לא השתבשה באופן מקרי במהלך המסירה, אלא עברה עריכה מכוונת לשם עיבוד ופיתוח שיצר לאורך המדרש קשיים רבים. העריכה המכוונת של האגדה במכילתא דרשב"י מתאפיינת בדרשות שאינן צמודות לפסוקים תוך הבלטה של הלקח ההשקפתי העולה מהדרשה, עיבוד ספרותי ורעיוני של דרשות המוביל למורכבות רעיונית, קיצור דרשות הפוגם לעיתים בהגיון של הדרשות ובסגנון הספרותי שלהן וסגנון הנוטה להפרזה. המוטיבים שהודגשו במכילתא דרשב"י נוגעים לעקרונות ייסוד של החוויה הדתית-חשיבות הציות לדבר ה', הטפה לקיום המצוות המעשיות והתרחקות מהחטא, העצמת מעמד התפילה, והבטחת הסוף הטוב המצפה לישראל בצד הפורענות שתחול על האויבים. כהנא משער כי יתכן והמגמה של הצגת המסקנה הרעיונית של דברי התנאים הובילה לדלדול בעיגון הדרשה בפסוק, לניסוחים המפריזים ואף לקיצור הדרשות.

¹² המכילתא דרבי ישמעאל היא מדרש תנאי לספר שמות המיוחס לבית מדרשו של רבי ישמעאל.

¹³ כהנא החיל את מסקנותיו על מדרש האגדה של פרשת עמלק בלבד ולא על כל מדרשי האגדה המשותפים לשתיהן המכילתות.

זמנה ומקומה של המכילתא

הדעה הרווחת במחקר לגבי זמן עריכתם של מדרשי התנאים היא במהלך המאה השלישית. אולם, החוקרים הצביעו על גורמים המצביעים על עריכה מאוחרת של המכילתא דרשב"י יחסית לשאר מדרשי התנאים. **אפשטיין** טען כי החלק ההלכתי במכילתא דרשב"י הוא המאוחר ביותר ממדרשי התנאים של בית מדרשו של רבי עקיבא מפני שהוא עשה שימוש בספרא, בספרי ובתוספתא בלשונם, כלומר החיבורים הללו היו לפניו חתומים וערוכים. **צ"א יהודה** ערך השוואה מקיפה בין המכילתא דרבי ישמעאל והמכילתא דרשב"י בדרשות על עבד עברי והסיק כי המכילתא דרשב"י נערכה מאוחר יותר. **ב' דה פריז** טען כי הדרשות במכילתא דרשב"י מעבדות את הדרשות במכילתא דרבי ישמעאל ולא רק מקבילות להן. **ח"י לוי** בדק את ציטוטי המשנה במכילתא דרשב"י ואת האופן שהמכילתא מפרשת אותם, והגיע למסקנה כי פעולת עורך המכילתא ביחס למשנה דומה מאוד לפעולת האמוראים. המכילתא דרשב"י מנסחת מחדש את המשנה, מוסיפה פירוש למשנה, מפשטת משניות קשות, מיישבת סתירות בין משניות על ידי אוקימתות ופוסקת הלכה על פי דעה אחת במשנה. מכאן הסיק לוי כי עורך המכילתא דרשב"י היה אמורא. ¹⁴ מחקרו של **כהנא** שהתמקד בדרשות האגדה על פרשת עמלק מצביע גם כן על עריכה מאוחרת של המכילתא דרשב"י יחסית למכילתא דרבי ישמעאל. סימן נוסף לאיחור המכילתא דרשב"י ניתן לזהות בשתי יחידות האגדה הפותחות את המכילתא. יחידות אלו העוסקות במעמד הסנה ובבחירת משה לשליח שיגאל את ישראל, אינן מפרשות את הפסוקים לפי סדרם כדרך המכילתא, אלא דנות בנושא רעיוני אחד אגב הדיון בפסוק הראשון של הסדר המקראי. התופעה הזו של דרשה אגדית על פסוק הסדר נדירה במדרשי התנאים, אבל מפותחת מאוד במדרשי האמוראים דוגמת ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא, ומאוחר יותר אף בספרות התנחומא.

מקום העריכה של המכילתא הוא בארץ ישראל. מסקנה זו עולה משמות התנאים, לשון המכילתא שהיא עברית השווה ללשון המשנה והתוספתא, הכתיב של המכילתא הדומה לכתיב הארץ ישראלי, הזיקה לסדרי הקריאה של ארץ ישראל והדרשות שבה הקרובות יותר לברייתות שבתלמוד הירושלמי מאשר לאלו שבתלמוד הבבלי.

מהדורה מדעית

המהדורה המדעית למכילתא דרשב"י היא של **אפשטיין** – **מלמד**. המהדורה מבוססת על 95 קטעי גניזה של המכילתא דרשב"י ושחזור החלקים החסרים מתוך מדרש הגדול (החלקים המשוחזרים הודפסו במהדורה באותיות קטנות). המהדורה כוללת מבוא, מקבילות ומפתחות אך לא כוללת פירוש.

¹⁴ לוי מסייג את מסקנתו לחלק של פירושי המשנה המצויים ממכילתא דרשב"י בלבד.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

ביבליוגרפיה חלקית

1. אנציקלופדיה יודאיקה בערך Mekhilta of R.Simeon Ben Yohai.
2. אי"ח בורגנסקי, 'מסוגיות עריכתה של המכילתא דר' שמעון בן יוחאי- הצמדת דרשות', סידרא יז (תשס"א – תשס"ב), עמ' 5 – 22.
3. מ' כהנא, המכילתות לפרשת עמלק, ירושלים תשנ"ט.
4. ח"י לוי, 'פירושי המשנה במכילתא דרשב"י ותורת האמוראים', בר אילן טז (תשל"ט), עמ' 59 - 69.
5. ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג.
6. מבוא לתורה שבעל פה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 2, תל אביב תשנ"א.
7. י" פרנקל, מדרש ואגדה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה ט', תל אביב תשנ"ז.
8. Stemberger and Strack, Introduction to the Talmud and Midrash, 1991.